

¹⁵ Погребинський О. Столипінська реформа на Україні / О. Погребинський. – Б. м.: Пролетар, 1931. – 127 с.; Лось Ф. Є. Україна в роки столипінської реакції; Столипінська аграрна реформа: історіографія проблеми // Вісник Житомирського інженерно-технологічного інституту: Економічні та гуманітарні науки. – 1997. – № 6. – С. 117–120.

¹⁶ Мордвінцев В. М., Мордвінцева В. Ф. Земельна реформа Століпіна та її вплив на землеустрій в Україні (сучасний погляд на події) // Державний інформаційний бюлетень про приватизацію. – 2001. – № 11. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://intkonf.org/mordvintsev-vm-zemelna-reforma-stolipina-ta-yiyi-vpliv-na-ukrayinu/>

¹⁷ Державний архів Харківської області (далі ДАХО). – Ф. 18. Оп. 1. – Спр. 1104. – 134. – Арк. 100–104.

¹⁸ ДАХО. – Ф. 18. Оп. 1. – Спр. 1104–106.

Резюме

Нужний С. С. Правове забезпечення інтересів селянства та реалізація права власності на землю в ході столипінської аграрної реформи.

У статті на базі джерел різного характеру розглянуто процес правового забезпечення інтересів селянства в реалізації права власності на землю в ході столипінської аграрної реформи в українських губерніях Російської імперії. Зроблено висновок, що надання державою землі статусу об'єкта купівлі-продажу розколело селянську правосвідомість, а інтереси селян-власників у ході реформи так і не були реалізовані повністю.

Ключові слова: столипінська аграрна реформа, українські селяни, земельна власність, інтерес, хутір, відруб, громада.

Резюме

Нужный С. С. Правовое обеспечение интересов крестьянства и реализация права собственности на землю в ходе столыпинской аграрной реформы.

В статье на базе источников разного характера рассмотрен процесс правового обеспечения интересов крестьянства в реализации права собственности на землю в ходе столыпинской аграрной реформы в украинских губерниях Российской империи. Сделан вывод, что предоставление государством земле статуса объекта купли-продажи расколело крестьянское правосознание, а интересы крестьян-собственников в ходе реформы так и не были реализованы полностью.

Ключевые слова: столыпинская аграрная реформа, украинские крестьяне, земельная собственность, интерес, хутор, отруб, община.

Summary

Nuzhny S. Legal interests of the peasantry and the realization of the right of land ownership during the stolypin agrarian reform.

The article, based on the sources of different character, is analyzed the process of legal ensure the interests peasantry in implementation of the right property in land during the stolypin agrarian reform in the Ukrainian provinces of the Russian Empire. Concluded that the provision of state land status of the object of purchase and sale split peasant of justice and the interests of peasant proprietors in the reforms have not been implemented fully.

Key words: stolypin agrarian reform, ukrainian peasants, land ownership, interest, bowery, societal.

Отримано 29.11.2013

УДК 340.11:1

М. В. ОСЯДЛА

Марія Володимирівна Осядла, аспірант Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

ПРАВОВЕ ВІДОБРАЖЕННЯ СВОБОДИ В ОСНОВНИХ КОНЦЕПЦІЯХ ПРАВОРОЗУМІННЯ

Розуміння сутності свободи та права є основоположною категорією юриспруденції, яка спирається на загальне світосприйняття, уявлення про закономірності існування природи та суспільства.

У науковій літературі обґрунтовано багатоманітність визначень права та свободи, що обумовлено значною кількістю підходів до розуміння цих категорій, їх походження, взаємодії з державою, суспільством і окремою людиною, а також особливими рисами та ознаками, які покладаються в основу їх концептуального визначення.

Кожна історична епоха характеризується наявністю особливого розуміння права та аналізом взаємозв'язку права й свободи, що є одвічною проблемою соціального самовизначення людства. Філософи, правознавці, політичні і релігійні діячі усіх часів прагнули визначити витoki права, з'ясувати його природу. Ще з античних часів значна увага була сконцентрована на питаннях свободи, права та закону, однак лише в епоху пізнього Середньовіччя і в Новий час ці категорії стали самостійними об'єктами дослідження, здебільшого в контексті вчення про природне право.

© М. В. Осядла, 2013

У сучасній юридичній літературі праворозуміння є результатом та виразом різноманітних поглядів, суджень і оцінок – підходів щодо пізнання сутності свободи та права у формі окремих правових концепцій.

Серед науковців точиться дискусія щодо визначення й розуміння таких основних категорій, як свобода та право. Як зазначав М. М. Марченко, до сьогодні у вітчизняній та зарубіжній юридичній науці ще не вироблено єдиного уявлення про право, а значна кількість проблем, що стосуються праворозуміння, майже перетворилися на вічні або незмінні. Водночас право як суспільне явище існує, живе, і до того ж стало необхідною складовою суспільства¹.

Успішне вирішення проблем сутності праворозуміння є важливим не лише само по собі, а й у зв'язку з пізнанням інших, нерозривно пов'язаних з поняттям права категорій, таких як свобода, справедливість, рівність.

Актуальність обраної теми дослідження обумовлена, насамперед відсутністю у вітчизняній юридичній літературі комплексного аналізу категорії свободи в аспекті основних шкіл праворозуміння, вирішення якої забезпечить прогресивний розвиток юридичної науки.

Серед сучасних вітчизняних вчених, публікації яких так чи інакше пов'язані з дослідженням природи права та свободи, можна назвати В. А. Бачиніна, С. В. Бобровник, С. Д. Гусарева, А. П. Зайця, А. А. Козловського, М. І. Козюбру, В. В. Копейчикова, Н. М. Оніщенко, П. М. Рабіновича, В. М. Селіванова, О. Ф. Скакун, С. С. Сливку, О. Д. Тихомирова, І. Б. Усенка, В. О. Чефранова, В. М. Шаповала, Ю. С. Шемшученка, та ін. Однак, не применшуючи значення праць та ідей згаданих науковців, необхідно констатувати відсутність комплексного дослідження правового відображення свободи в сучасному праворозумінні.

Саме це й обумовлено вибором мети цієї публікації – дослідження особливостей прояву сутності свободи як багатоаспектної категорії в основних школах праворозуміння. Досягнення означеної мети пов'язується зі встановлення існуючих у науці концепцій праворозуміння.

У літературі існуючі підходи до праворозуміння традиційно поділяють на групи. Найбільш поширеним є поділ праворозуміння на вузьке та широке (іноді використовують терміни: моністичне та плюралістичне, легістське та юридичне)².

Представники вузького розуміння права (моністи) розуміють право як систему правил поведінки, тоді як прихильники широкого розуміння права (плюралісти) характеризують право як щось відмінне від правил поведінки, наприклад, свободу особистості, емоції суб'єкта тощо. Цінність широкого праворозуміння полягає в тому, що воно активізує різноманітні наукові дослідження права, а поряд з ним – також інші категорії правознавства і націлює їх на багатоаспектне вивчення.

Сучасна юридична наука повинна узагальнювати результати дослідження значного кола правових шкіл, з'ясувати різноманітні підходи до розуміння сутності, цінності й призначення права на протигагу культивуванню однієї з правових концепцій та безпідставного заперечення інших. Це дає змогу досліджувати категорії свобода та право повноцінно, неупереджено як у позитивному, так і в надпозитивному вимірах.

Аналіз сучасної юридичної літератури засвідчує наявність різних типів праворозуміння, які можливо об'єднати у певні підходи.

Вихідною формою буття права в межах *позитивістської школи праворозуміння* є норма права, викладена в законах та інших нормативних актах. Основними властивостями права є формальна визначеність, точність формулювань та однозначність правового регулювання.

Щодо юридичного позитивізму як наукового світогляду та методу пізнання правової дійсності доцільно погодитися з російським вченим О. О. Маліновським, який зазначав, що юридичний позитивізм є не найкращим засобом не лише для пізнання сутності свободи, але й для вивчення її проявів. Головний недолік позитивізму, на думку вченого, полягає в неможливості з його допомогою досягнути природу аналізованого явища. Учені (особливо представники галузевих юридичних наук), які намагаються це зробити, вивчаючи відповідні законодавчі дефініції, відразу заходять у тупикові ситуації, оскільки виявляють відсутність більш-менш прийнятного визначення³.

З погляду *нормативного праворозуміння* питання свободи й несвободи набуває схожого характеру. Так, на думку М. І. Байтіна, людина діє вільно, коли поводить відповідно до права, у межах правомірної поведінки учасників суспільних відносин. «Якщо людина виходить за межі правомірної поведінки, свідомо порушує юридичні обмеження, обов'язки, заборони, вчиняє злочин або інше правопорушення, вона діє невільно, для неї наступають небажані наслідки матеріального, фізичного, психічного характеру, передбачені відповідною нормою права (юридична відповідальність). Тим самим право виступає як міра юридичної свободи, еталон правомірного, законного поведіння, у межах якого особистість вільна»⁴.

Дії при перевищенні певних меж перетворюються на свою протилежність. У цьому зв'язку можливо говорити про право як юридичну свободу й несвободу як міру права. Як вважав видатний російський філософ М. Бердяєв, свобода, це насамперед право на несвободу⁵. Водночас, як зауважив М. А. Абрамов, добровільна відмова від свободи, вибір несвободи – це теж свобода, що сама себе заперечує...⁶.

Якщо межа визначається за допомогою правових рамок, то право можна вважати мірою юридичної свободи. Свобода, що втратила свою міру, стає свавіллям. Очевидно, що свобода в праві не може бути абсолютною. В іншому випадку право втратить свою регулятивну здатність. Відповідно до нормативного праворозуміння несвобода проявляється на двох рівнях. По-перше, людина діє невільно, коли свідомо порушує норми чинного законодавства; по-друге, несвобода має місце у випадку незнання законів.

Є. О. Суханов стверджував, що свобода у використанні учасниками цивільних правовідносин наявних у них прав не безмежна. «Право завжди має певні межі як за змістом, так і за способами здійснення перед-

бачених ним можливостей. Такі межі – невід’ємна властивість будь-якого права, тому що при їх відсутності право перетворюється на свою протилежність – свавілля»⁷.

У сучасній юридичній літературі якщо й ведеться мова про свободу в праві, то зазвичай говорять про порушення суб’єктивних прав, а не про замах на свободу інших осіб. Тому застосування до свободи категорій «об’єктивне» і «суб’єктивне» обумовлене тим, що буття свободи як юридично формалізованого явища пов’язане з об’єктивним і суб’єктивним правом⁸. На думку Х. Харта, нормативістська та позитивістська концепції права обмежує правопізнання усвідомленням й тлумаченням норм права та встановлених ними відносин і нехтує субстанційно-ціннісним обґрунтуванням діючого правопорядку. Саме в цьому полягає переважність та однобічність нормативістського та позитивістського праворозуміння⁹.

Таким чином, школа позитивного та нормативного праворозуміння фактично ігнорує змістовну сторону права, його сутність та цінність; нівелюється зв’язок між правом та свободою, справедливістю; опускаються соціально-політичні фактори формування права.

На відміну від позитивістського та нормативістського праворозуміння, *природно-правова концепція* породжена самим людським буттям; право виникає із природи людини, людського розуму, загальних моральних принципів. Тому воно розумне і справедливе, воно вічне й незмінне як вічні й незмінні природа та розум людини. Основні моральні й правові ідеї та принципи, що обґрунтовуються даною теорією як природні закони, це природжені невідчужувані права людини: свобода, рівність, сім’я, власність, безпека тощо¹⁰.

І. Кант та Г. Гегель, які були представниками правової антропології, рішуче пов’язували право не з примусом держави, а зі свободою громадян¹¹. Зокрема, Іммануїл Кант досліджував право у його цілісності й доконечності, тобто ідею прав. Право у своїй цілісності – це різноджерельне право. Право у своїй доконечності – це свобода як сутнісна ознака справедливості¹². У одній з етичних парадигм І. Кант зазначає: «Для того, хто звик до свободи, не існує більшого нещастя, ніж бути відданим під владу такої ж істоти як він, яка може змусити його відмовитись від своєї свободи і роботи те, чого він бажає»¹³. Таким чином, кантівські і гегелівські судження дають можливість зробити висновок, що наука про право має засновуватись на «людській волі», в основу якої покладається антропологічний принцип і що право необхідно пов’язувати не з примусом держави, а зі свободою громадян.

З точки зору природної школи праворозуміння позитивне право мусить забезпечувати реалізацію загальних раціональних правових принципів, наприклад, свободи та прав людини, які становлять природне право. Воно мусить бути не чимось іншим як «писане розумом». Особливо це стосується норм публічного права, яке повинно бути виразником природних прав і гарантувати свободу людської особистості.

Правова концепція В. С. Соловйова складається з двох відмінних підходів до розуміння сутності права. Перше з них зводиться до розгляду права як «негативного» розмежування свободи людей у суспільстві, а друге – до визначення права як мінімуму моральності. На думку дослідника, право з формальної точки зору – це свобода, обумовлена рівністю.

В. С. Соловйов зазначав, що підвалини права як суспільного феномена знаходяться у сфері моральності. Порівнюючи моральність із правом, мислитель вказує, що право є певним мінімумом моральності. Крім того, важливою якістю права є вимога його зовнішньої реалізації, реалізація визначеного мінімуму добра, зовнішнім утіленням якого є прямий або непрямий примус¹⁴. Основний принцип права, на думку філософа, – це свобода та справедливість. Вимога особистої свободи є умовою, без якої неможливі людська гідність і високий моральний розвиток. Але людина може розвивати свою свободу тільки в суспільстві, позаяк існування суспільства залежить не від досконалості окремих людей, а від безпеки всіх, яку захищатимуть не моральні імперативи, а юридичні закони, що мають характер примусу.

Основним положенням природно-правових концепцій був і є висновок про існування поряд з нормами законодавства (що утворюють позитивне право) постійно діючих, незалежних від держави норм, які втілюють свободу та справедливість. Таким чином, природно-правова теорія заснована на категорії «свобода», яка обмежується тільки свободою інших осіб і не переймається забезпеченням рівності та справедливості у суспільстві. Безумовно, у сучасних демократичних країнах свобода індивідів обмежується встановленими заборонами та обов’язками, які спрямовані на впровадження рівності й справедливості в суспільстві. Проте такий правовий механізм здебільшого не забезпечує рівності й справедливості та свободи серед населення сучасної держави¹⁵.

Соціологічна школа праворозуміння базується на тому, що право існує в нерозривному зв’язку із суспільними відносинами, які і є об’єктом правового регулювання, а тому правові норми необхідно аналізувати відповідно до усіх соціальних умов, в межах яких діє певна правова система. Такий підхід покладено в основу соціологічної школи права, яка сформувалась у ХХ столітті. Одним із представників соціологічного напрямку в юриспруденції був видатний російський вчений-правознавець другої половини ХІХ ст. С. Муромцев, який задовго до західних теоретиків окреслив проблему взаємозв’язку права і суспільних відносин та висунув ідею про необхідність використання юридичною наукою соціологічних досліджень.

Соціологічна теорія права розглядає право не як систему абстрактних норм, а як «живий» порядок, систему фактичних правовідносин. Відповідно, на думку прихильників соціологічної теорії, право слід шукати не в нормах, а в самому житті. Закони ж слід наповнювати правом як порожню посудину. Отже, право – це всеосяжна міра свободи, рівності й справедливості. Однак при усій значущості врахування «життя» права в суспільному середовищі прихильники цього підходу плутали самостійні процеси правотворчості та застосування права, тоді як умовою дотримання і забезпечення режиму законності може бути діяльність особи в межах, встановлених законом.

Ідеї особистої свободи, свободи приватної власності, обмеження впливу держави на економічне життя, обстоювання ідеї поділу влади мали непересічне значення для формування теоретичних засад сучасного праворозуміння, а це є можливим лише за умови гарантії суверенності особи, її прав і свобод. Як зазначав Б. Кістяківський, «головний і найбільш істотний зміст права становить свобода»¹⁶.

Таким чином, соціологічна теорія, на відміну від нормативної та позитивної теорії, визнає основою права не сукупність абстрактних і формальних соціологічних норм, а безпосередньо суспільне життя, «живе» право як конкретне, динамічне, яке базується на свободі та справедливості, фактично існуюче явище, що лежить в основі створення законів та прийняття інших юридичних рішень. Сутність права відповідно до цієї концепції становить свобода людини, але свобода не будь-яка, а певним чином визначена та забезпечена. Свобода – це притаманні людині властивості і форма життя, що відображають її прагнення до самовираження, самореалізації. Однак це не означає, що свобода є можливістю здійснення будь-яких діянь. Справжня свобода тісно пов'язана з необхідністю – об'єктивними законами розвитку суспільства, реалізується на основі їх пізнання і відповідно до них.

Свобода суб'єкта включає свободу вибору певного варіанта діяння, свободу волі як властивість суб'єкта приймати відповідне рішення. Наявний характер соціальних закономірностей передбачає обмеження лише абсолютної свободи суб'єкта, але обумовлює наявність свободи вибору і здійснення певного розмаїття діянь, що в тому чи іншому випадку відбивають необхідність.

Право як міра свободи, її масштаб відбиває характеристики, властивості визначати межі свободи, відокремлювати її від несвободи (сваволі), оцінювати соціальну поведінку з огляду її відповідності об'єктивним закономірностям функціонування і розвитку суспільства.

Таким чином, цінність соціологічного підходу полягає в обґрунтуванні загальносоціальної сутності права, тлумаченні ціннісного аспекту права, як виразу та захисту свободи особи в суспільстві. За цією концепцією право за своєю сутністю і своїм поняттям – це об'єктивно зумовлена форма свободи в реальних відносинах, міра цієї свободи, форма буття свободи, формальна свобода.

С. Г. Зайцева є прихильником *лібертарно-юридичної концепції праворозуміння в юриспруденції*, суть яку коротко можна передати, скориставшись словами німецького філософа Г. Гегеля. Він висунув теорію єдності свободи і права, зробивши висновок про те, що «свобода – позитивний вираз сутності пануючого в суспільстві права, а також закон діяльності особистості в рамках цього права»¹⁷.

Зокрема, М. І. Байтін зазначає: «у результаті закріплення природжених і невідчужуваних прав людини й громадянина в якості безпосередньо діючих конституційних норм відповідні загально визнані природні закони як принципи й норми моралі та правової свідомості стали нормами позитивного права, його важливою невід'ємною частиною. Отже, зазначені конституційні положення виступають у новій якості не як природне прав, а як норми єдиного позитивного права, що черпає свою моральну силу в природних законах, а юридичну силу у тім, що виходить від держави, є нормативними втіленням державної волі суспільства»¹⁸.

З точки зору цього підходу в праворозумінні, право – це міра юридичної свободи, правовий закон, що виступає як міра несвободи. Він пов'язаний із свободою й в іншому змісті. Свобода вибору в застосуванні до правового закону носить прикордонний, а не варіативний, не доцільний характер¹⁹.

Зміст права, таким чином, полягає в регулюванні поведінки людей так, щоб вони узгоджували свою свободу із свободою інших людей на основі взаємоповаги, неухильного виконання обов'язків (право – це свобода, свобода – не безмежна, вона обмежується свободою, інтересами інших осіб, які особа, що здійснює право, має поважати). У цьому зв'язку існує один досить відомий науковий міф. Виступаючи в суді обвинувачений виправдовувався тим, що ніхто не може позбавити його свободи розмахувати своїми власними руками. Суд виніс наступне рішення: обвинувачуваний винний, тому що свобода розмахувати руками однієї людини закінчується там, де починається ніс іншої людини²⁰.

Результатом об'єднання суттєвих досягнень аналізованих шкіл праворозуміння є обґрунтування інтегративної юриспруденції загалом та інтегративної школи права зокрема. Інтегративне праворозуміння має важливе значення, оскільки поєднує елементи усіх розглянутих вище підходів. Також саме в межах цієї школи можливо сформулювати універсальні принципи права як явища: право виражає міру свободи, рівність, справедливість, гуманізм, є моральною засадою розвитку цивілізації та культури; має нормативну, регулятивну, функціональну природу; відображається у певній офіційній формі та на системному рівні; має загальнообов'язковий характер; виражає волю й інтереси суб'єктів соціальних відносин; встановлюється, гарантується, забезпечується і охороняється державою та іншими суб'єктами суспільних відносин.

Досліджуючи право та свободу як у позитивному, так і в надпозитивному вимірах, теорія держави і права тим самим відображає найпрогресивніший тип праворозуміння. Таке відображення має важливе значення для всього правознавства, оскільки теорія держави і права є ідейною та методологічною платформою всієї системи юридичної науки. Представники зазначених концепцій використовували для пізнання правових явищ різноманітні методи аксіології, антропології, феноменології, герменевтики та синергетики. Однак вони не змогли виробити єдиного підходу до об'єднання об'єктивної та суб'єктивної сфер права, які формують правову реальність²¹.

У ХХІ ст. актуальним став термін «сучасне», широке праворозуміння. Його утвердження в юридичній науці є завданням інтегративної школи права. Завдяки цій концепції об'єднуються ціннісні досягнення різноманітних правових концепцій, що відповідає потребам сучасного розвитку юриспруденції. Формування широкого розуміння права є результатом аналізу ідей та положень основних правових шкіл. Погляди їх пред-

ставників засвідчують складну природу свободи та права. Погоджуючись з одними правовими концепціями та відхиляючи інші, потрібно в кожній школі віднайти ті раціональні ідеї, які дають змогу підійти до розуміння права з позицій перспективного розвитку.

Усі аналізовані школи праворозуміння мають власну, як пізнавальну, так і практичну цінність, і в своїй сукупності надають багатогранне уявлення про природу права, однак усвідомлення цінності права можливо лише у його зв'язку з такими фундаментальними категоріями, як «свобода», «справедливість», «рівність», адже ці категорії наповнюють життя людини сенсом.

На основі викладеного вище можливо зробити висновок, що кожна школу праворозуміння об'єднує концептуальна властивість, яка полягає у встановленні меж свободи та наданні їй певної форми залежно від тієї чи іншої концепції праворозуміння задля уникнення хаосу та встановлення порядку у суспільних відносинах між окремими людьми, соціальними групами і суспільством в цілому.

Хоча, зрозуміло, що у позитивізмі та нормативізмі «простір свободи» нормативно обмежується державним регулюванням; у природно-правовій концепції свобода проявляється у виразі невідчужуваних прав людини; щодо соціологічного напрямку, то право й свобода виступають умовою виникнення відносин, які породжують юридичні наслідки.

У межах інтеграції правових поглядів можливе окреслення сутності свободи та права, визначення прояву свободи та справедливості в повному обсязі; окремо взята правова концепція неспроможна дослідити право цілісно, дати всебічну характеристику права, визначити «якісні» межі свободи за допомогою права як способу протистояння свавілля й хаосу.

¹ Машков А. – Проблеми теорії держави і права. Основи. Курс лекцій / А. Машков. – К.: К.І.С., 2008. – 470 с. – С. 346.

² Марченко М. Н. Теория государства и права / М. Н. Марченко. – М., 2003. – С. 347.

³ Скакун О. Ф. Теория держави і права: підручник / О. Ф. Скакун. – Х.: Консум, 2001. – 656 с. – С. 10–11.

⁴ Байтин М. И. Сущность права (современное нормативное правопонимание на грани двух веков) / М. И. Байтин. – М.: ООО ИД «Право и государство», 2005. – 544 с. – С. 79.

⁵ Бердяев Н. А. Философия неравенства / Н. А. Бердяев. – М.: ИМА-пресс, 1990. – 288 с. – С. 147.

⁶ О свободе: Антология мировой либеральной мысли (I половина XX века) / РАН. Институт философии; сост. М. А. Абрамов, М. М. Абрамов и др.; отв. ред. М. А. Абрамов. – М.: Прогресс-Традиция, 2000. – 696 с. – С. 21.

⁷ Гражданское право: учебник: в 4 т. / Отв. ред. Е. А. Суханов. – М., 2005. – Т. 1. – 496 с. – С. 54.

⁸ Проблемы теории права и государства: учебник / Под ред. С. С. Алексеева. – М.: Юрид. лит., 1987. – 440 с. – С. 170.

⁹ Hart H. L. A. The Concept of Law / Hart H. L. A. – Oxford: Clarendon Press, 1961. – P. 201.

¹⁰ Петров Л. Проблемы философии права / Л. Петров // Право України. – 2003. – № 8. – С. 71.

¹¹ Кант И. Сочинения в шести томах. – Т. 4. – Ч. 1–2. – М., 1965. – 494 с. – С. 146.

¹² Петров Л. Вказана праця. – С. 119.

¹³ Кант И. Вказана праця. – С. 312.

¹⁴ Шульженко Ф. П. Історія політичних і правових вчень: підручник / Ф. П. Шульженко, Т. Г. Андрусак. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 304 с. – С. 283.

¹⁵ Національні тенденції та міжнародний досвід сучасного праворозуміння: монографія / [Шемшученко Ю. С., Оніщенко Н. М., Зайчук О. В. та ін.]; за заг. ред. Н. М. Оніщенко. – К.: Юридична думка, 2013. – 480 с. – С. 335.

¹⁶ Кистяковский Б. А. В защиту права (интеллигенция и правосознание) / Б. А. Кистяковский // Вехи. Сборник статей о российской интеллигенции. – М.: Юрист, 1909 – 400 с.; 2009 – 504 с. – С. 118.

¹⁷ Малинин В. А. Диалектика Гегеля и антигегельянство / В. А. Малинин. – М.: Мысль, 1983. – 240 с. – С. 132.

¹⁸ Байтин М. И. Сущность права (современное нормативное правопонимание на грани двух веков) / М. И. Байтин. – М.: ООО ИД «Право и государство», 2005. – 544 с. – С. 426.

¹⁹ Малахов В. П. Философия права / В. П. Малахов. – М.: Деловая книга, 2002. – 448 с. – С. 178.

²⁰ Хрестоматия по всеобщей истории государства и права / Под ред. К. И. Батыра и Е. В. Поликарповой. – М.: Юрист, 1996. – Т. 2. – 520 с. – С. 85.

²¹ Національні тенденції та міжнародний досвід сучасного праворозуміння: монографія / [Шемшученко Ю. С., Оніщенко Н. М., Зайчук О. В. та ін.]; за заг. ред. Н. М. Оніщенко. – К.: Юридична думка, 2013. – 480 с. – С. 353.

Резюме

Осядла М. В. Правове відображення свободи в основних концепціях праворозуміння.

У статті досліджується сутність свободи крізь призму основних шкіл праворозуміння. Автор визначає відмінності прояву свободи залежно від широкого чи вузького підходу до розуміння права. Показано особливість моністичного підходу та цінність плюралістичного праворозуміння щодо категорії свобода. Окреслюється цінність інтегративного праворозуміння, яке активізовує різноманітні наукові дослідження права і свободи та націлює на їх багатоаспектне вивчення шляхом встановлення гармонії між різними школами розуміння права.

Ключові слова: свобода, право, праворозуміння, вузьке праворозуміння, широке праворозуміння, цінність інтегративної школи.

Резюме

Осядлая М. В. Правовое отображение свободы в основных концепциях правопонимания.

В статье исследуется сущность свободы сквозь призму основных школ правопонимания. Автор определяет различия проявлений свободы в зависимости от широкого или узкого подхода к пониманию права. Показаны особенности монистического

го подхода и ценность плюралистического правопонимания в контексте свободы. Акцентируется внимание на ценности интегративного правопонимания, что влияет на активизацию различных научных исследований права и свободы, нацеливает их на многоаспектное изучение путем установления гармонии между различными школами правопонимания.

Ключевые слова: свобода, право, правопонимание, узкое правопонимание, широкое правопонимание, ценность интегративной школы.

Summary

Osiadla M. Legal freedom in mapping the basic concepts of law.

The paper investigates the mapping of freedom through the prism of the major schools of law. The author defines the differences in manifestations of freedom depending on the broad or narrow approach to the understanding of the law. Defined feature monistic approach and the value of law in the context of a pluralistic freedom. Focuses on the value of an integrative understanding of law that affects the activation of various research rights and freedom, direct them to the multidimensional study by establishing harmony between the different schools of law.

Key words: freedom, law, legal thinking, legal thinking narrow, broad legal thinking, the value of integrative school.

Отримано 18.11.2013

УДК 340.12

О. В. ПОВАР

Олексій Володимирович Повар, здобувач Національного університету «Одеська юридична академія»

СВОБОДА ДИТИНИ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ФІЛОСОФІЇ ПРАВА

Проблематика дитинства та прав дитини у сучасній філософії права переживає період становлення. Одним з центральних її питань, як уявляється, є проблема свободи дитини, що безпосередньо пов'язана з іншим важливим питанням про правосуб'єктність дитини. Адже вільною можна уважати тільки правосуб'єктну особистість, і навпаки, визнання правосуб'єктності дитини зумовлює постановку питання про її свободу, межі цієї свободи та гарантії свободи.

Спадщина видатних вітчизняних теоретиків вільного виховання та соціального виховання дитини в останні роки неодноразово ставала предметом наукових досліджень. Зокрема, це праці М. Ю. Загірняка, С. А. Ганіної, Е. Д. Днепров, О. А. Барило, Г. С. Боровської та ін. Разом із тим актуальним уявляється погляд на праці видатних педагогів минулого з філософсько-правових позицій, зважаючи на те, що багато з них так чи інакше стосувалися найважливішого питання філософії права – проблеми свободи в її правовому вимірі, а саме – проблеми свободи дитини. Проблема буття дитини у правовому житті суспільства постала у філософській думці відтоді, коли, власне дитинство було досягнуто як самостійний культурно-соціальний феномен. Принаймні з моменту формування концепції вільного виховання, тобто з XVIII століття проблематика «дитина у праві» починає відлік свого існування.

У західній філософсько-правовій традиції ця проблематика вивчено досить докладно. Філософія дитинства, частиною якої є проблематика прав дитини, є одним з популярних напрямів у зарубіжній філософії та філософії права, серед активних розробників якої можна назвати Г. Метьюза¹, Дж. Фіонду² та ін.

Між тим, як уявляється, важливі та актуальні до сьогодні міркування щодо філософсько-правової проблематики дитинства наявні також у вітчизняній філософській та науковій спадщині.

Метою статті є виявлення та порівняння уявлень про свободу дитини у спадщині видатних філософів та педагогів України та Росії.

Перш за все відзначимо, що проблематика свободи дитини тісно пов'язана у вітчизняній філософії з проблематикою свободи взагалі. До середини XIX століття, зважаючи, серед іншого, на панування кріпосництва, ідея свободи особистості не перебувала на вістрі філософської та правової думки, хоча, як зазначає М. І. Абдулаєв, твори представників природно-правової доктрини XVIII століття (серед яких – українці Я. П. Козельський, С. Ю. Десницький) ідейно готували майбутні конституційні реформи та боротьбу за права особистості й вільності народу³. Свобода особистості як правова категорія уперше виникає у творах ліберальних філософів права, зокрема у Б. М. Чичеріна, але розуміння свободи ними не поширюється на дитину. Питання про свободу дитини, її межі, її співвідношення зі свободою дорослого постає в іншій, не стільки правовій, скільки філософсько-педагогічній площині й пов'язано з критичним осмисленням та творчим опрацюванням ідей вільного виховання, що походять від Ж. Ж. Руссо.

Дослідження поглядів К. Д. Ушинського, М. І. Пирогова, П. Д. Юркевича, С. Й. Гессена та інших вітчизняних філософів та теоретиків педагогіки дає можливість зробити висновки про наявність декількох напрямів у розумінні свободи дитини.